

SISTEMELE ELECTORALE MAJORITARE.
CARACTERISTICI ȘI EFECTE INSTITUȚIONALE

ARISTIDE CIOABA

Abstract: *The paper undertakes an explorative analytical excursion in the literature concerning the majority systems. Marking out the references of the majority systems historical evolution, the analysis centres on their features, on their effects concerning the party systems and, implicitly, on the stability of the government. It synthesizes the conclusions of the empirical researches concerning the statistical significance of the correlations between the electoral formulas, disproportionality and the effective number of parties and, finally, the theoretical re-formulations of the electoral systems effects on the party systems, confronting Sartori's laws with Duverger's laws.*

Keywords: *majority systems, plurality formulas, party systems, Sartori's laws versus Duverger's laws.*

Cercetările în domeniul sistemelor electorale au cunoscut o extensie deosebită precum și o dezvoltare în profunzime, în directă legătură cu valurile democratizării politice, dar și cu resuscitarea instituționalismului, ca paradigmă teoretică, în anii '70-'80 ai secolului trecut.

Noul instituționalism, bazat pe ipotezele alegerii raționale, a căpătat relevanță științifică în condițiile reevaluării rolului instituțiilor formale și informale, a mecanismelor procedurale în procesele de tranziție și consolidare a noilor regimuri democratice postbelice. Sistemele electorale, cu influența (efectele) lor asupra comportamentului alegătorilor și actorilor politici (elite, partide) din sistemele democratice, nu puteau fi evitate. Așa încât au intrat din ce în ce mai mult sub lupa cercetărilor politologice din ultimele două decenii. Dacă până în 1990 numărul lucrărilor care abordau probleme electorale ajunsese la aproximativ 2500, după cel de-al treilea val de democratizare din anii '80 și '90, acesta s-a dublat.

În prim plan s-au impus temele inspirate și stimulate de faimoasele legi de acum peste jumătate de secol, formulate lapidar de politologul francez Maurice Duverger în nu mai puțin remarcabilă sa lucrare *Les partis politiques* (1951), prin care sugera o posibilă relație cauzală dintre sistemele electorale și sistemele de partide. Prima „lege“ afirma că „scrutinul majoritar cu un singur tur (în sensul de *majoritate simplă*, sau *pluralitate*, în literatura anglo-americană, n.n. — A.C.)

tinde spre dualismul de partide“; iar cea de-a doua — „Scrutinul majoritar cu două tururi sau reprezentarea proporțională tind spre multipartidism“¹. Testarea empirică a acestor legi a presupus dezvoltarea și operaționalizarea instrumentelor de măsurare și comparare a efectelor sistemelor electorale, stabilirea unor corelații semnificative din punct de vedere statistic. Astfel încât să admită predicții cât mai apropiate de realitate, în legătură cu efectele sistemelor electorale și, corelativ, cu alegerea acestor sisteme în funcție de scopurile vizate de forțele politice angajate în competiția politică sau tranzitia spre un model sau altul de construcție instituțională și regim democratic.

Un subdomeniu distinct, dar tot mai util, s-a conturat grație contribuțiilor unor cercetători din domeniul științelor matematice și fizice, în materie de modele, formule de calcul a diferenților indici de proporționalitate/disproporționalitate, evaluare a numărului efectiv de partide parlamentare, fracționalizare politică sau predicție asupra mărimii partidelor politice². Rein Taagepera, Bernard Grofman, Matthew S. Shugart au contribuit, poate, în mod decisiv la dezvoltarea acestui gen de abordare cantitativă, inspirată de principiile statistice ale termo-dinamicii din fizică — aplicate „fizicii sociale“, prin punerea în ecuație a variabilelor independente și dependente în cazul specific al sistemelor electorale, sistemelor de partide și stabilității/instabilității guvernamentale în diferite categorii de regimuri democratice.

Curentul principal al studiilor electorale, mai ales după 1980, are în obiectiv cercetările empirice asupra efectelor instituționale ale sistemelor electorale particulare. Fie comparând rezultatele între diferite țări, fie comparând alegerile la diferite niveluri ale sistemului democratic din aceeași țară. Utilizând tehniciile regresiei lineare și analizele multivariate (corelarea unor variabile independente și dependente multiple), autorii asociați direcției menționate s-au concentrat, după cum remarcă Bernard Grofman, asupra ameliorării răspunsurilor la întrebări de acest gen: cât de proporționale sunt diferite metode de vot în ceea ce privește transformarea voturilor unui partid în locuri parlamentare?; câte partide pot căștiga locuri?; ce impact are alegerea sistemului electoral asupra guvernabilității³. Un exponent al acestui curent, care a impulsionat cercetările în anii ‘80, este politologul olandez Arend Lijphart⁴.

Cercetările empirice și confruntarea generalizărilor lui Duverger cu rezultatele acestora, privind determinarea sistemelor de partide de către cele electorale, au lansat noi provocări la adresa teoriei însăși. Contribuții deosebite a adus, în planul reformulării teoretice a legilor care explică raporturile dintre sistemele electorale și sistemele de partide, politologul italian Giovanni Sartori⁵.

Amploarea procesului de instituționalizare a alegerilor libere ca urmare a tranzitiei de după 1990 în țări central și est-europene, africane, latino-americane sau asiatiche a stimulat multiplicarea unor preocupări și abordări cu caracter practic, legate îndeosebi de asigurarea expertizei în alegerea sistemelor electorale, compatibile cu gradul de omogenitate/eterogenitate socială din noile țări democratice. Asociată în mod evident cu acordarea de asistență în materie de construcție constituțională, acestă direcție de abordare a fost susținută de dezbatările privind strategiile alegerii sistemelor electorale în condițiile anticipării efectelor, virtuții-

lor și defectelor acestora în diferite țări ale lumii. Demersurile de acest gen au produs numeroase lucrări, datorate unor autori cu competență în domeniu, precum colaboratorii *International Institute for Democracy and Electoral Assistance* (IDEA⁶ — organizație interguvernamentală cu sediul la Stockholm): Andrew Reynolds, Andrew Ellis, Ben Rilley.

Prezentul studiu își propune, în primul rând, o incursiune exploratorie și analitică în literatura de profil, vizând caracteristicile și efectele instituționale ale sistemelor electorale majoritar/pluraritare precum și generalizările teoretice asociate studierii efectelor acestor sisteme; în al doilea rând, vor fi examineate modalitățile în care acționează sistemele majoritare/pluralitare în alegerile de la diferite niveluri ale sistemului politic postcomunist din România (prezidențiale, alegerea primarilor de localități și a președinților consiliilor județene) asupra numărului, strategiilor partidelor politice și comportamentului alegătorilor, comparativ cu alegerile parlamentare bazate pe reprezentarea proporțională.

Caracteristicile sistemelor de vot majoritar/pluralitar

Evoluții istorice

Cercetările istorico-politice remarcă vechimea regulii majorității, atât în ceea ce privește adoptarea deciziilor, cât și procesul de alegere a unor adunări reprezentative/consultative sau a titularilor de funcții publice, religioase etc., începând chiar din epoca republicii romane⁷. Filosofii politici din secolele XVII-XVIII, de la Hugo Grotius, Thomas Hobbes, John Locke, la Jean-Jacques Rousseau, Emmanuel-Joseph Sieyés, au redescoperit principiul majorității ca regulă de determinare a voinei și autorității corpului politic.

Odată cu revoluția franceză din secolul al XVIII-lea, s-au propus diferite reguli și procedee (matematice) majoritare, de stabilire a câștigătorului în alegeri, pentru a asigura corectitudinea/justitia și utilitatea socială a rezultatului. Din acea perioadă datează, de pildă, regula *câștigătorului Condorcet*, respectiv, regula *perdantului Condorcet*; metoda calculului ordonării candidaților după preferințe multiple propusă de Jean Charles de Borda (care relua un procedeu de punctare crescătoare a clasificării candidaților în Imperiul Romano-German din secolul al XV-lea), pentru evaluarea preferințelor pentru candidați, în comparații de 1 la 1, adică perechi, ca în formulele Condorcet) și degajării învingătorului în funcție de punctajul cel mai mare raportat la punctajul contracandidaților.

Marchizul de Condorcet a propus și o variantă mai practică de vot majoritar, bazată pe votul limitat, în care fiecare alegător primea un număr mai mic de voturi, și anume două voturi, pe care le putea acorda candidaților preferați, în circumscrisiții cu 9-18 locuri, fiind declarați aleși, în limita locurilor eligibile, cei care cumulau cel mai mare număr de voturi. Tot un principiu majoritar/pluralitar opera și în formula electorală propusă de iacobinul Antonie-Louis-Leon de Saint Just, în cadrul unei circumscriptii plurinominale (în cazul său, o singură circumscriptie națională cu 314 locuri), fiecare alegător având un singur vot ce putea fi acordat unui singur candidat. Candidații cu cel mai mare număr de voturi erau aleși. Această formulă este cunoscută acum sub numele de *votul unic nontransferabil* (*single nontransferable vote*)⁸.

Criteriul majoritar/pluralitar de desemnare a câștigătorilor în alegeri (de la cele locale, administrative sau religioase, până la cele politice naționale) a funcționat în Vestul Europei și America de Nord multă vreme în *circumscripții plurinominale (multimember districts)*. Condiția care asigura câștigarea unui loc era fie obținerea unei majorități simple (*plurality*), fie a uneia absolute (*majority*) 50%+. Pentru locurile care nu erau ocupate la prima confruntare, după regula majorității absolute, avea loc un al doilea tur de scrutin (sau chiar mai multe), între doi sau mai mulți dintre candidații rămași în cursă, până când mandatele vacante erau ocupate. Prințipiu majorității absolute a fost considerat un instrument mai adecvat pentru echivalarea rezultatelor alegerilor cu voința generală a alegătorilor.

Câtă vreme votul era acordat candidaților individuali și independenti, diferite variante de sisteme majoritare/pluralitare, aplicabile în circumscripții cu mai multe locuri, permiteau o distribuție destul de variată a preferințelor, încât rezultatele satisfăceau voința corpului electoral. Inconvenientele și inechitățile au apărut atunci când mai mulți candidați individuali (și alegătorii care-i preferau) au început să-și coordoneze acțiunile, constituind grupuri, factiuni și în ultimă instanță *partide* cu organizare permanentă. Strategiile de partid, orientate spre maximizarea numărului de voturi, au produs rezultate în general favorabile partidelor mai mari și mai bine organizate. Numai acestea obțin astfel o suprareprezentare, în dauna grupurilor mici sau chiar a majorității alegătorilor care au susținut partide perdante, excluse de la reprezentare.

Restabilirea unei reprezentativități mai largi, prin intermediul factiunilor și partidelor, în condițiile accentuării stratificării sociale și scăderii omogenității corpului electoral, ca urmare a extinderii drepturilor de vot, au urmat, în principal, două tendințe de modificare a sistemelor pluralitare. Una dintre tendințe s-a axat pe inovații proceduale (instituționale) de exprimare a preferințelor electorale în *circumscripții plurinominale*, precum introducerea *votului limitat* și a *votului cumulative*. Cealaltă tendință s-a concentrat asupra decupării și mărimii (magnitudinii) circumscripțiilor, prin extinderea alegerilor în *circumscripții uninominale* (mici), în care competiția avea ca obiect obținerea singurului loc eligibil. Prin votul limitat, inspirat de procedura propusă în 1793 de marchizul Condorcet în Franța, se urmărea ca în districtele plurinominale să se asigure șanse de a accede la reprezentare și preferințelor minoritare. Alocând fiecărui alegător un număr mai mic de voturi decât numărul locurilor eligibile în circumscripție, votul limitat evita acordarea tuturor voturilor candidaților același partid, și deci câștigarea de către acesta a tuturor locurilor. În schimb, permitea și alegătorilor care preferau candidați din alte partide decât cel mai puternic să-și folosesc voturile pentru a-i ajuta să câștige locuri în adunările reprezentative, întrucât doar candidații cu cele mai multe voturi câștigau mandate, în limita locurilor eligibile.

Utilizat în unele cazuri limitate în Marea Britanie, după reforma electorală din 1867, votul limitat a fost preluat de Italia, Portugalia, Spania și de câteva țări din America Latină (Argentina, Brazilia) pentru alegerile parlamentare din secolul al XIX-lea.

Varianta votului cumulativ a fost sugerată în 1853 de James Garth Marshall, membru al parlamentului britanic. Acesta acorda fiecărui alegător tot atâtea voturi câte locuri erau eligibile în districtul electoral, permitând distribuirea unuia sau mai multor voturi fiecărui candidat preferat. Dacă partidul cel mai important nu reușea o bună coordonare în ce privește distribuirea voturilor alegătorilor săi, era de așteptat ca mai mult decât un singur partid să câștige locuri în circumscripțiile plurinominale. Această metodă de vot majoritar/pluralitar a fost utilizată la început în statul Illinois (SUA) între 1869-1980, în circumscripții cu câte trei locuri, și apoi în Chile și Brazilia în secolele al XIX-lea și al XX-lea⁹.

Modalitatea cea mai obișnuită de a evita monopolizarea de către un singur partid a tuturor locurilor în districtele plurinominale, în condițiile formulei de vot pluralitar, constă în divizarea circumscripțiilor mari în circumscripții uninominale. Districtelor uninominale li se pot stabili diferite reguli de desemnare a câștigătorului, de la majoritatea simplă la cea absolută în două tururi de scrutin, majoritatea absolută cu un singur tur de scrutin preferențial etc. Constituirea de districte uninominale permite accesul la reprezentare și partidelor mici, dacă beneficiază de suficientă concentrare a sprijinului electoral în anumite zone geografice.

Sistemele pluralitare în asociere cu circumscripțiile uninominale au fost introduse în Marea Britanie după 1707, îndeosebi în Scoția, Irlanda și Wales, iar ulterior în America de Nord. Dar abia după 1885 vor deveni predominante la alegerile Camerei Comunelor. Până la sfârșitul secolului al XIX-lea sistemele electorale majoritare/pluralitare n-au fost concurate nicăieri în lume de altfel de sisteme.

Și în România a funcționat, începând din 1866 până în 1918, sistemul pluritar în circumscripțiile județene de câte un loc, diferențiate în funcție de cens, în 4, apoi 3 colegii. Doar colegiul al III-lea (orășenesc) era plurinominal, cu 1-6 locuri, în funcție de mărimea populației orașelor reședință de județ. După reforma legii electorale din 1884, corpul electoral al fiecărui județ a fost împărțit în 3 colegii cenzitare cu câte 2 locuri la colegiul I și 1-9 locuri la orașele reședință de județ, pentru colegiul II, precum și 1-2 locuri de județ pentru colegiul al III-lea țărănesc¹⁰. După introducerea reprezentării proporționale (1918) (care în cele mai multe țări vest-europene s-a făcut încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea), în România a fost utilizată, între 1926-1938, reprezentarea proporțională corectată cu o primă majoritară de 50% din locuri pentru partidul care obținea cel puțin 40% din voturi, la care, desigur, se adăugau locurile obținute, proporțional, pentru proporția de voturi obținută (40%+). Sub regimul comunist „alegerile“ se desfășurau pe baza votului majoritar uninominal într-un singur tur, fiind aproape de neconceput ca singurul candidat din fiecare circumscripție uninominală să nu poată obține majoritatea (50%+) dintr-un singur tur.

Formulele majoritare actuale

În prezent sistemele majoritare/pluralitare încă predomină, comparativ cu celelalte sisteme electorale: reprezentarea proporțională și/sau sisteme mixte (com-

binate). În întreaga lume, 103 țări folosesc o variantă sau alta de sistem majoritar/pluralitar în alegerile parlamentare: 55 de țări cu vot pluralitar uninominal (*First-past-the-post*, „FPTP“), 24 cu vot blocat, 22 dublu tur de scrutin majoritar (*two round runoff off*), 2 cu vot alternativ majoritar, separat sau în combinație¹¹.

Sistemele FPTP și dublul tur de scrutin sunt folosite de asemenea și pentru alegerile prezidențiale în 93 țări. 73% din alegerile parlamentare din întreaga lume, între 1946-2000, s-au desfășurat pe baza regulii pluralitare (FPTP), majoritatea dintre ele fiind țări care au aparținut imperiului Britanic¹².

Regulile majoritare/prioritare care operează în aceste țări se diferențiază în primul rând după mărimea circumscripției și formula de transformare a voturilor în locuri. Un al doilea nivel de diferențiere, derivat din primul, este gradul de disproportionalitate și, corelativ, impactul asupra sistemului de partide. Indirect, și în cele din urmă, efectul instituțional al sistemelor electorale este prelungit, prin intermediul efectelor politice ale sistemului de partide asupra stabilității/in-stabilității guvernamentale (raporturile dintre partide, capacitatea de a asigura o majoritate parlamentară). Totodată, sistemele electorale în general, cele pluralitare îndeosebi, au efecte directe și indirekte asupra comportamentului electoral al cetățenilor și chiar asupra ratei participării la vot. Aceasta din urmă nu depinde doar de libertatea pe care o permite alegătorului tipul de sistem electoral și de vot (închis sau deschis), ci și de politicile partidelor, de capacitatea lor de a se identifica și cu interesele și participarea politică a forțelor și grupurilor dintr-o societate dată.

1. Primul și cel mai răspândit tip de sistem electoral majoritar/pluralitar este, în prezent, aşa numitul vot uninominal pluralitar (*single member plurality*, sau *first-past-the-post* cum mai este numit în Marea Britanie și *the winner-takes-all* în S.U.A.). Se aplică, aşa cum rezultă și din denumirea sa, în circumscripții de câte un singur loc de deputat sau senator ($M=1$). Întreaga țară (sau subdiviziunile sale administrative) este (sunt) împărțită(e) în tot atâtea circumscripții uninominale câte locuri trebuie ocupate prin alegeri în adunarea parlamenatră (sau regională, consiliul locul etc.). În fiecare district uninominal mandatul este disputat de candidați individuali (independenți) și/sau aparținând partidelor politice. Formula sau metoda electorală este simplă, inspirată parțial din competițiile sportive: candidatul clasat pe primul loc, după numărul de voturi, câștigă; chiar dacă obține mai puțin de jumătate din voturi (50%–).

Consecința cea mai evidentă a acestui sistem cu formulă pluralitară constă în favorizarea candidaților care aparțin partidului cu cea mai extinsă influență electorală la nivel național și care se clasează pe primul loc în cel puțin jumătate plus una din totalul circumscripțiilor. În aceste condiții și indiferent de numărul maxim de voturi cumulate de partidul respectiv pe întreaga țară, el va reuși să dețină majoritatea locurilor în parlament, și deci va putea alcătui guvernul, în regimurile parlamentare sau semiprezidențiale.

Mecanica acestui sistem de vot (sau efectul mecanic, în termenii lui Maurice Duverger) impune (produce) o competiție între principalele două partide la nivelul național (chiar dacă nu la nivelul fiecărei circumscripții), defavorizând în mod constant partidul care se clasează pe locul doi și, cu atât mai mult, pe celelalte

competitoare. Tocmai acest efect mecanic (în fond, o constrângere instituțională) îl determină pe Duverger să considere (ca în prima sa lege sociologică) sistemul pluralitar în circumscripțiile uninominale drept factorul care tinde spre un sistem bipartidic.

Efectul psihologic, pe care tot Duverger îl atribuie acestui sistem de vot, derurge din presupoziția unei reacții de tip rațional a alegătorilor în fața regulilor care decid soarta competiției. Dacă din proprie experiență constată că partidul (candidatul) preferat pierde în mod constant, alegătorii raționali se vor orienta spre unul dintre cei doi principali competitori cu şanse de a câștiga sau, în cazul unei insatisfacții deosebite privind toți candidații (pe care nu-i preferă), vor renunța să participe la vot pentru a nu-și irosi votul. În ambele ipostaze, comportamentul alegătorilor care preferă candidații ai partidelor terțe accentuează de fapt tendința de consolidare a bipartidismului dacă, într-adevăr, la nivel național aceleași două partide au prima şansă de a-și disputa între ele toate locurile eligibile.

Logicii probabiliste a acestui mecanism instituțional î se pot sustrage doar alegătorii și partidele (candidații) care posedă o concentrare locală puternică, sperând să se poată clasa pe primul loc și să trimită un număr (nu prea mare) de deputați în parlament. Teoretic, și candidații independenți (sau chiar ai unui partid moderat) care intrunesc condițiile câștigătorului Condorcet (respectiv votul celor mai mulți alegători, după preferința comparării lui cu oricare dintre ceilalți candidați, situați la stânga și la dreapta medianei, într-o distribuție a votului pe o dimensiune lincară continuă dreapta-stânga, sau pe dimensiunea ofertelor electorale), pot ieși din logica menționată. Mărimea egală a circumscripției uninominale pluralitare este esențială pentru a nu altera rezultatul alegerilor. Iar cu cât mărimea camerei legislative care trebuie aleasă este mai mare, cu atât mărimea circumscripției este mai mică (sub aspectul numărului de alegători, de această dată) și, corelativ, un număr mai mare de partide pot spera să obțină reprezentare, chiar dacă în proporție minoritară.

În general (exceptând societățile divizate, cu FPTP), partidele mari (dominante) preferă adunări parlamentare mici și circumscripții uninominale mari pentru a reduce şansele de reprezentare a celorlalți competitori. Invers, numeroase partide mici preferă adunări parlamentare mari și districte electorale plurinominale mari, cu reprezentare proporțională, adică condiții permisive pentru includerea lor în adunările legislative¹³.

Principalul efect al FPTP asupra guvernării constă în asigurarea unei majorități parlamentare omogene din punct de vedere politic, în fapt pentru partidul învingător la nivel național, chiar dacă de multe ori această majoritate este una „fabricată”, adică obținută fără sprijinul majorității absolute a voturilor alegătorilor¹⁴. Dacă raporturile dintre parlament și guvern se conformează logicii instituționale a regimurilor parlamentare și semiprezidențiale, o majoritate parlamentară omogenă permite funcționarea unui guvern responsabil și cu o durată mai mare, până la limita mandatului parlamentar și chiar și peste aceasta, în cazul reînnoorii de către alegători a mandatului același partid care și-a probat eficiența la guvernare.

2. Un al doilea subtip de sistem majoritar cu circumscripții uninominale este *dublul tur de scrutin* (*two round system* sau *two round runoff voting*). În cazul

acestuia, partidele și candidații independenți concurează pentru un loc în fiecare circumscripție, dar câștigătorul trebuie să obțină, după confruntare, majoritatea absolută (50%+). Dacă niciun candidat nu obține această majoritate absolută, se organizează un al doilea tur de scrutin la care pot participa toți candidații care ating un anumit prag la primul tur (de obicei 12,5% din voturi, ca în Franța) sau doar primii doi clasati la primul tur. În primul caz, câștigătorul turului doi are nevoie doar de o pluralitate de voturi, în vreme ce în cel de-al doilea caz este vorba tot de majoritatea absolută pe care, inevitabil, unul dintre cei doi candidați, cel cu cele mai multe voturi, o poate obține. Alte variante de *runoff* sau de balotaj, (mai puțin utilizate în alegerile parlamentare decât în cele locale, în cele primare din cadrul partidelor din SUA sau chiar în cele prezidențiale și la alegerile papale cu mai mult de două tururi de scrutin), prevăd reguli de numărare a voturilor necesare învingătorului care pot rămâne constante (*constant runoff rule*) sau se pot modifica (*nonconstant*) de la un tur la altul pentru a desemna câștigătorul¹⁵.

Efectele sistemului majoritar cu dublu tur de scrutin sunt mai dificil de subsumat unei regularități probabilistice, date fiind multiplele posibilități de negociere și/sau combinare strategică a partidelor, în intervalul dintre primul tur și turul doi, în funcție de numărul candidaților care acced în turul doi, dar și de regula de stabilire a câștigătorului — pluralitară sau majoritară (absolută). Nivelul de fracționalizare a sistemului de partide poate rămâne, în acest caz, tot atât de mare ca și în cazul reprezentării proporționale. Calificarea a mai puține partide pentru turul al doilea decât cele care au luat startul constrâng la mai multă flexibilitate în negocierile pentru susținerea reciprocă a candidaților mai bine plasați în cadrul circumscripțiilor și, finalmente, la accesul în parlament a unor partide mai flexibile, mai puține și mai capabile să formeze majorități minimal câștigătoare, pentru a asigura guvernabilitatea. Fără a furniza dovezi, M. Duverger formula intuitiv regula după care dublul tur de scrutin favorizează multipartidismul moderat și flexibil¹⁶, cu precizarea ulterioară a tendinței spre dualismul de alianțe (bipolarizare).

Efectul bipolarizării este mai puternic în cazul alegerilor prezidențiale cu dublu tur de scrutin, decât în cele parlamentare, în care un al treilea pol se poate coagula în spatele unui partid extremist puternic (de dreapta sau de stânga) sau regional, cu concentrare masivă (rasială, etnică, lingvistică, religioasă etc.).

Giovanni Sartori susține că efectul dublului tur de scrutin asupra numărului de partide depinde de abilitatea/inabilitatea negociatorilor, care în caz de greșală pot da curs efectului reductiv, în timp ce dacă realizează acorduri ăscuse pentru turul al doilea permit supraviețuirea unui număr mai ridicat de partide. Sigur rămâne faptul că acest sistem afectează partidele extremiste, extreme sau izolate, a căror strategie rigidă le poate cauza în cel mai bun caz „subreprésentarea până la irelevanță”¹⁷.

3. Votul majoritar uninominal poate evita organizarea unui al doilea tur, deci balotajul, dacă alegătorului i se permite să-și exprime, alternativ, preferințele, ca în *votul alternativ* folosit în Australia pentru alegerea Senatului. Aceasta este o variantă simplificată a dublului tur de scrutin majoritar, pentru că în loc să repete

alegerile, atunci când nici un candidat nu obține 50%+, rezolvă instantaneu problema balotajului, prin transferul de preferințe de la un candidat la alții, în funcție de clasificarea preferințelor alegătorilor față de candidați. Din această cauză mai este numit în SUA și *instant runoff voting*.

Pentru aceasta, alegătorii marchează pe buletinul de vot cu 1, 2, 3 etc. ordinea preferințelor față de candidații aflați în cursă. La calcularea rezultatului sunt luate în seamă voturile date de către alegători după prima preferință pentru a vedea dacă vreun candidat a obținut cel puțin 50%+. Dacă acest lucru nu se întâmplă, candidatul cu cele mai puține voturi ca primă preferință este eliminat, iar voturile primite sunt repartizate candidaților preferați după a doua preferință etc., până când se degajă un câștigător cu majoritate absolută de voturi, după repartiții succesive. Acest sistem acordă o libertate mai mare alegătorilor, care-și pot exprima gradual mai multe preferințe.

Partidele înrudite sau apropiate ideologic pot aranja sprijin reciproc între ele, în ce privește recomandarea făcută alegăturilor fideli de a le acorda a doua preferință. Își invers, pot manevra pentru ca alegătorii lor să declaseze partidele adverse, cotând candidații acestora cu ultima preferință. Din experiența Australiei se degajă tendința favorizării partidelor centriste și moderate. Dezavantajele constatațate la celelalte sisteme majoritare/pluralitare cu circumscripții uninominale se mențin: disproportionalitate, nereprezentarea echitabilă a femeilor, a minorităților¹⁸. În plus, nu garantează nici alegerea candidaților cu cele mai numeroase prime preferințe, datorită posibilelor manevre sau distribuției aleatoare a preferințelor secundare exprimate de alegători.

4. Votul blocat și votul limitat. Alte subtipuri de sisteme majoritare/pluralitare sunt utilizate în circumscripții plurinominale (*multimember districts*), între care *votul blocat* și *votul limitat*.

Votul blocat a fost și este încă practicat în circumscripții de 2-3 sau mai multe locuri, mergând până la 15-20 în alegerile regionale, municipale etc.

În raport cu numărul de locuri alocate circumscripției, alegătorii primesc un număr egal de voturi pe care le pot da candidaților individuali sau *listelor de partid blocate* (*party block vote*, PBV), nefiind însă obligați să folosească toate voturile sau să le împartă tuturor candidaților.

Locurile sunt atribuite candidaților cu cele mai multe voturi (până la limita locurilor disponibile) sau listei de partid care atrage cele mai multe voturi. În 2005 acest tip de vot funcționa în 19 țări din Asia de Sud-Est, Orientul Mijlociu, partzial sau în exclusivitate, iar PBV în 5 țări din Africa orientală și Asia de Sud-Est.

Votul blocat poate accentua disproportionalitatea, dacă alegătorii atribuie preferențial toate voturile candidaților aceluiași partid, caz în care funcționează criteriul „câștigătorul ia totul“. Rezultatele pot ilustra situații de suprareprezentare care reduc opoziția la un rol simbolic, precum în multe legislaturi provinciale din Canada.

Votul limitat este foarte puțin răspândit în prezent. Caracteristică diferitelor variante de vot limitat aplicabile circumscripțiilor plurinominale este regula ma-

jorității simple (*plurality*) care operează la stabilirea câștigătorilor. Într-o din variantele sale, care fi și dă numele de vot limitat, alegătorii primesc mai puține voturi decât numărul locurilor care trebuie ocupate (de regulă cu unul mai puțin), pe care le distribuie candidaților preferați. Candidații clasați până la limita numărului de locuri sunt declarați aleși. Membrii senatului spaniol sunt aleși după acest sistem care operează și într-o serie de alegeri locale din SUA.

O alternativă specifică, folosită în Japonia (până în 1993) și în alte câteva țări asiatici (Iordania, Afganistan, Indonezia și Tailandă — camera inferioară) și numită *votul unic nontransferabil* (*single nontransferable vote*), operează tot la nivel de circumscripții plurinominale, dar alegătorii au dreptul la un singur vot. Acesta poate fi acordat candidatului preferat înscris în competiție. Candidații cu cele mai multe voturi, până la limita locurilor alocate circumscripției, sunt declarați câștigători.

Votul limitat și VUNT produc rezultate mai puțin disproporționale, sub aspectul accesului partidelor în parlament, față de toate celelalte variante de vot majoritar/pluralitar. Cu condiția ca partidele să-și calculeze bine şansele de câștig în fiecare circumscripție și să evite prezentarea unui număr prea mare de candidați, pentru a nu risca împărțirea voturilor alegătorilor săi în proporții care-i pot clasa în afara locurilor eligibile. Partidele mici sunt însă dezavantajate mai mult decât cele mari¹⁹.

Efectele sistemelor electorale: corelații statistice comparative

Buñă parte din cercetările mai recente asupra sistemelor electorale pun accentul pe analiza statistică a datelor empirice pentru a măsura efectele acestora. Înăuntrul sistemul electoral drept variabilă independentă, s-au încercat operaționalizări ale presupozиțiilor teoretice de genul legilor lui Duverger, prin delimitarea variabilelor dependente (efectele empiric observabile care trebuie măsurate) și evaluarea probabilistă a intensității sau semnificației corelațiilor dintre variabile.

Variabila independentă (sistemele electorale) este de obicei operaționalizată prin *formula (metoda) electorală* de transformare a voturilor în locuri parlamentare, *mărimea circumscripției* (numărul de locuri eligibile) și/sau *pragul electoral legal sau efectiv* de acces la reprezentare, adică procentajul de voturi de care este condiționată repartizarea de mandate parlamentare. Analizele mai sofisticate adaugă și alți factori care țin de variabila independentă, precum *struc-tura votului* (vot categoric, preferențial, cumulat) și *alianțele electorale* (ceea ce francezii denumesc *apparentement* – înrudire), adică posibilitatea însumării rezultatelor unor liste înrudite, atunci când se calculează, în cazul reprezentării proporționale, numărul de locuri atribuite.

Variabilele dependente, utilizate în mod frecvent în asociere sau corelație cu sistemele electorale, a căror „explicare“ este urmărită în cercetările empirice, sunt *gradul de faționalizare* (D. Rae), respectiv *numărul de partide* pe care le poate permite un anumit sistem electoral, și *proportionalitatea*, respectiv *disproporționalitatea* dintre numărul de voturi și numărul de locuri; aceste efecte directe sunt, mai departe, corelate cu *instabilitatea/stabilitatea guvernamentală*²⁰.

Disproporționalitatea

Este efectul cel mai des invocat și cel mai evident sub raport empiric, atunci când se compară proporțiile voturilor cu cele ale locurilor obținute de partide. Proporționalitatea este o cerință asociată în *democrațiile consensuale sau inclusive* (Lijphart) cu justițea, întemeiată pe egalitatea politică a votului și pe egala îndreptățire la reprezentarea intereselor, ca principiu derivat. Deși s-au propus diferite metode și indici de măsurare a proporționalității, respectiv disproportionalității²¹ sistemelor electorale, rezultatele utilizării lor în analizele empirice sunt sensibil comparabile și uneori chiar similare. O comparație sugestivă și ușor de interpretat în evaluarea gradului de proporționalitate a sistemelor electorale oferă între alții Pippa Norris, folosind indicele de proporționalitate Loosmore-Hanby, standardizat de Richard Rose, care ordonează proporționalitatea de la 0 la 100. Cu cât valoarea indicelui este mai aproape de 100, cu atât proporționalitatea este mai mare.

Sistemele majoritare/pluralitare atribuie un bonus partidului aflat pe primul loc, în detrimentul celorlalte. Mărimea bonusului constituie, totodată, un indiciu clar al disproportionalității. Pe baza rezultatelor furnizate de alegerile parlamentare dintre 1995-2000 în 170 de țări ale lumii, Pippa Norris calculează valoarea medie a indicelui proporționalității (R. Rose)²² la 81,9% pentru toate sistemele majoritare, în comparație cu 91,2% pentru toate sistemele proporționale și 85,2% pentru toate sistemele mixte.

Tabelul 1
Sistemele electorale și proporționalitatea

	Indexul proporționalității (Rose) –%	% vot pentru partidul de pe primul loc	% locuri pentru partidul de pe primul loc	Nr. de țări
Sisteme majoritare (total)	81,9	54,5	56,8	83
Votul alternativ	84,0	40,3	45,3	1
Votul blocat	75,6	52,9	56,2	10
Dublul tur de scrutin	92,2	54,8	57,8	23
FPTP	83,0	55,1	57,8	49
Sisteme mixte (combinante – total)	85,0	46,8	49,5	26
Independente	82,6	51,7	53,9	19
Dependente	90,1	33,9	36,9	7
Sisteme proporționale (total)	91,2	45,3	43,8	61
Vot unic transferabil	93,9	45,3	50,1	2
Liste de partid	91,1	44,5	43,6	59
Total	87,2	48,7	50,0	170

Sursa: Pippa Norris, *Electoral Engineering. Voting Rules and Political Behavior*, New Haven, Cambridge University Press, 2004, Cap. 4, Tabel 1.

Tabelul 1 arată nivelul mediu al proporționalității principalelor categorii de sisteme electorale. Există diferențe evidente și între subtipurile acestor categorii: dublul tur de scrutin uninominal majoritar este mai proporțional decât votul uninominal pluralitar, decât votul blocat plurinominal sau decât votul alternativ. Sistemul cel mai puțin proporțional dintre cele majoritare este, evident, votul blocat în circumscripțiile plurinominale (75,6%). În principalele țări cu sisteme pluralitare, proporționalitatea medie este afectată nu numai de magnitudinea circumscripțiilor, ci și de numărul partidelor perdante care iau startul competiției.

Astfel, în Marea Britanie, sistemul pluralitar uninominal are în medie o proporționalitate de 80%, în timp ce în SUA, același sistem de vot produce o proporționalitate de 94%, iar în Canada de 83%²³. Numărul partidelor care participă la alegeri în fiecare circumscripție uninominală, și care își pierd voturile clășându-se sub primul loc, accentuează în mod clar nivelul disproportionalității sistemelor electorale, a celor majoritare îndeosebi²⁴.

Capacitatea sistemelor majoritare/pluralitare de a produce majorități parlamentare, de obicei monocole, este ilustrată, comparativ, de mediile proporției de voturi și a celei de locuri ale celui mai mare partid. Din Tabelul 1 se vede că principalul partid obținc în medie 54,5% din voturi și 56,8% din locuri, cu diferențe mai clare între subtipuri de: vot blocat: 52,9%/56,2%; FPTP: 55,1%/57,8%; dublul tur uninominal: 54,8%/57,8%. Disproporția voturilor în raport cu locurile câștigate favorizează în sistemele majoritare partidele mari, iar indirect — prin reducerea numărului de partide care intră în parlament — avantajează cu probabilitate stabilitatea guvernamentală.

Datele prezentate anterior confirmă în mare parte rezultatele furnizate de cercetări mai vechi, chiar dacă sunt bazate pe eșantioane diferite și o metodă alternativă de calcul a *disproportionalității*.

Arend Lijphart, de pildă, utilizează indicele disproportionalității propus de politologul irlandez Michael Gallagher în anul 1991²⁵, în analiza sistemelor electorale din 36 de democrații între 1945-1996²⁶. În cazul sistemelor majoritare/pluralitare (14 țări), calculele indică o disproportionalitate medie pe țari care variază între 9,26% (Australia, cu vot alternativ majoritar, cu un singur tur) și 17,75 (Jamaica, cu FPTP).

În SUA și Franța, cu sisteme prezidențiale (semiprezidențiale), disproportionalitatea medie totală (alegeri parlamentare și prezidențiale) este mai mare: 14,91%, respectiv 21,08. Media disproportionalității (mediilor pe țari) sistemelor majoritare/pluralitare se situează la valoarea de 13,04% (13,38% numai sistemele FPTP).

Comparativ, sistemele de reprezentare proporțională ating o medie mai mică a disproportionalității, de numai 4,93% (cu un minim de 1,3% — Olanda și un maxim de 13,65% — Costa Rica), ceea ce arată o echivalență cu disproportionalitățile măsurate pe baza indicelui Loosmore-Hanby, care subevaluează de aproape două ori proporționalitatea sistemelor proporționale față de cea rezultată prin indicelle Gallagher.

Cercetările extinse de Richard S. Katz asupra unei perioade lungi, mergând din secolul al XIX-lea (pentru unele țări) până în 1985, pe un eșantion de 70 de

țări (38 cu sisteme majoritare/pluralitare, cu 309 alegeri bazate pe FPTP, 36 alegeri bazate pe dublul tur, 33 cu circumscripții plurinominale pluralitare, 15 cu circumscripții plurinominale majoritare și 5 cu vot blocat — deci în total 398 alegeri), furnizează o disproporționalitate generală medie pentru diferitele subsisteme și formule electorale, comparabile, de asemenea, cu mediile deja menționate mai sus. Cu singura deosebire că valoarea indicelui disproporționalității (Loosemore-Hanby) utilizat este ceva mai ridicată: *sistemele majoritare/pluralitare* – 16,96% (FPTP – 13,0%; pluralitar plurinominal – 18,6%, majoritar plurinominal – 13,20% și vot blocat plurinominal – 24,0%); sisteme proporționale – 4,77% (cu variații între 6,3% formula d'Hondt și 4,70% formula Imperiali a celui mai mare rest)²⁷.

Numărul efectiv de partide parlamentare

Corelația dintre formulele electorale, pragul electoral efectiv și numărul de partide care acced în parlament face, în mod constant, obiectul evaluării efectelor sistemelor electorale asupra *formatului sistemelor de partid*. Datele empirice rezultate din testările faimoasei legi sociologice a lui Duverger privind efectele reductive ale sistemului uninominal pluralitar și tendința favorizării bipartidismului suferă, în genere, de lipsa unor criterii unitare de numărare (precise și acceptate de comunitatea științifică) privind clasificarea sistemelor de partide. Studiile de acest gen oscilează între o extremă imprecizie conceptuală, care socotește numărul partidelor în funcție de toate grupările care au depus candidaturi în alegeri, și o tendință nu mai puțin afectată de subjectivism în a lua în considerație, la numărarea partidelor, pe acelea care au trecut un prag convențional și relativ, cum ar fi un anumit procent de voturi și de locuri, de la minimum un loc la 5% din voturi (sau locuri) la nivel național. Ultima valoare este probabil legată de un prag moderat de acces în parlament, întâlnit în cazul mai multor țări cu reprezentare proporțională. Între limitele menționate, în alte cercetări se ia ca reper obținerea a 1 sau 3% din voturi la nivel național.

Metoda cea mai uzuală de numărare este calcularea aşa numitului *număr efectiv de partide* printr-o formulă matematică propusă inițial de Markku Laakso și Rein Taagepera²⁸ încă din 1979, care folosește două tipuri de date, fie proporția voturilor, fie pe cea a locurilor obținute de către fiecare partid într-o competiție electorală.

Indiferent de metoda sau de criteriile de numărare a partidelor, rezultatele comparative arată diferențe importante de amplitudine între formulele electorale pluralitare și cele proporționale, în ceea ce privește efectul reductiv asupra numărului de partide parlamentare. Ceea ce confirmă o tendință mai puternică de fracționalizare (D. Rae) în cazul sistemelor proporționale față de cele majoritare/pluralitare. Mediile cumulate pe o perioadă lungă (inclusând fluctuațiile de la țară la țară sau chiar în cadrul același țări, de la o alegere la alta) ating valori ale numărului de partide de asemenea variabile. Într-un prim studiu comparativ asupra 27 de țări democratice și asupra alegerilor desfășurate între 1945-1990, publicat în 1994 de A. Lijphart, numărul efectiv de partide parlamentare (NEPP) calculat era în medie de 2,0 în țările cu sistemele pluralitare, de 2,8 în cele majo-

ritare și de 3,6 în sistemele proporționale. Într-o nouă variantă, lărgind eșantionul la 36 democrații (inclusiv democrații mai puțin consolidate, cu sisteme pluralitare), Lijphart furnizează date noi privind numărul efectiv de partide, cu valori minime, maxime și medii, pe țări în perioada 1945-1996. Țări cu sisteme pluralitare precum Marea Britanie, Canada, Australia, Noua Zeelandă, precum și altele mai mici (Trinidad, Bahamas, Bostwana, Barbados, Jamaica) au înregistrat valori minime ale NEPP sub cifra 2. Media celor 12 țări cu sisteme pluralitare incluse în eșantionul menționat (36 democrații) este de 2,49 partide (2,86 pentru sistemele majoritare), comparativ cu 3,56 partide efective pentru grupul de 22 de țări cu sisteme proporționale²⁹.

Rezultatele furnizate de Pippa Norris, bazate pe alegerile parlamentare dintre 1995-2000, inclusând și țări cu sisteme de partide slab structurate din cel de-al treilea val de democratizare, sunt cu mult diferite, și datorită modului diferit de numărare a partidelor: o medie de 5,22 partide (cu cel puțin un loc) în totalul sistemelor majoritare/pluralitare, față de 8,85 partide în sistemele mixte și de 9,52 partide în sistemele proporționale. Pentru valorile medii ale partidelor *parlamentare relevante*, (cu peste 3% voturi), calculate după formula Laakso-Taagepera, cifrele sunt mai mici: 3,33 partide în totalul celor 83 de țări cu sisteme majoritare, față de 4,32 partide în cele 26 de țări cu sisteme electorale mixte și 4,74 partide în 61 țări cu reprezentare proporțională³⁰. După subtipurile de sisteme majoritare, cifrele medii indică: vot alternativ – 3,0 partide; vot blocat – 4,57 partide; dublul tur majoritar – 3,20 partide, FPTP – 3,09 partide. Deviațiile de la medie sunt însă importante, nu numai între tipurile de sisteme electorale, ci și în cadrul același sistem, în funcție de corelarea cu alte variabile, precum: *distribuția/concentrarea geografică a votului* (Canada are 3 partide, față de Marea Britanie și SUA cu 2 partide, deși toate folosesc sisteme pluralitare – FPTP); *pragul electoral și mărimea medie a circumscriptiilor* în cazul sistemelor proporționale (Spania cu 2,7 partide cu RP dar cu circumscriptii mici, față de Polonia cu 3,0 partide, dar cu sistem pluralitar, cum rezultă din calculele bazate pe 38 țări din eșantionul CSES (Programul *Comparative Study of Electoral Systems*, susținut de US National Science Foundation și Institute for Social Research, University of Michigan)³¹.

În limite comparabile cu rezultatele anterioare se înscriv și analizele lui Richard S. Katz³². Katz conchide că datele probează o corelație puternică, dar nu copleșitoare, între formula electorală, numărul efectiv de partide și bipartidism — formulele cu cel mai restrictiv criteriu de calcul înregistrând și cea mai puternică legătură statistică. Dacă 16 țări cu sisteme pluralitare au înregistrat cel puțin o alegere cu mai mult de două partide efective (după numărul de voturi), în același timp, 9 țări cu RP (Austria, Columbia, Costa Rica, El Salvador, Germania federală, Guyana, Lichtenstein, Uruguay și Zimbabwe) au avut în perioada postbelică cel puțin într-o alegere parlamentară 2,5 partide efective (după numărul de voturi). La nivel mondial, exceptiile de la legile Duverger sunt, aşadar, mai numeroase decât în cazul tipurilor europene. Sistemele majoritare uninominale indică aceeași tendință spre multipartidism ca și reprezentarea proporțională³³. În vreme ce votul alternativ se asociază tendinței de concentrare speci-

fică sistemului pluralitar uninominal, deși logica sa este mai apropiată de cea a dublului tur de scrutin majoritar, votul blocat (în circumscripții plurinominale) înclină chiar mai accentuat spre bipartidism decât votul pluralitar uninominal³⁴.

Guvernabilitatea

Măsurarea statistică a semnificației corelațiilor dintre sistemele electorale și variabilele dependente (precum numărul de partide, disproportionalitatea sau chiar guvernabilitatea) indică, în general, valori de intensitate medie a coeficienților de corelare, aşa cum rezultă și din analizele întreprinse de finlandezul Carsten Anckar asupra unui număr de 80 de țări cu sisteme democratice (relativ) consolidate, pe baza datelor din două alegeri succesive (1995 și 2000)³⁵. Autorul evaluează, în plus, relațiile cauzale dintre sistemul electoral (prin formula electorală, pragul electoral efectiv, alianțele electorale și structura votului) și implicațiile asupra fragmentării partidiste, disproportionalități și instabilități guvernamentale. Concluziile arată disproportionalitatea medie cea mai ridicată, NEPP cel mai scăzut și efectul redus asupra instabilității guvernamentale, în cazul sistemelor pluralitare. Invers, o influență aproape dublă asupra instabilității guvernamentale din partea sistemelor proporționale de listă, a VUNT și a sistemelor mixte.

Ipoteza modelului său cauzal, potrivit căreia disproportionalitatea ar trebui să afecteze numărul efectiv de partide și, prin aceasta, instabilitatea guvernamentală, nu este decât parțial confirmată. Gradul de disproportionalitate este puternic afectat de pragul efectiv de acces, dar numărul efectiv de partide parlamentare variază sensibil (și negativ) atât în asociere cu pragul electoral, cât și cu gradul de disproportionalitate (când acestea din urmă cresc, numărul efectiv de partide scade).

Instabilitatea guvernamentală este influențată în mai mare măsură de numărul efectiv de partide parlamentare, decât de pragul electoral efectiv (coeficienți de corelare Pearson — de intensitate medie)³⁶. Analiza multivariată a interacțiunii simultane a tuturor variabilelor menționate cu instabilitatea guvernamentală furnizează valori mult mai mici ale coeficienților regresiei multiple decât în cazul regresiei lineare bivariate (bazate pe corelarea separată a disproportionalității și numărului efectiv de partide parlamentare cu instabilitatea guvernamentală)³⁷.

Semnificația acestor corelații concordă, de altfel, cu datele empirice evidențiate de cercetări anterioare³⁸. Sistemele pluralitare cu un număr efectiv de partide de 2 au produs, direct, majorități parlamentare și guverne monocolore în peste 90% din cazuri, în perioada postbelică (1946-1985, în 44 de țări). Durata medie a guvernelor monocolore majoritare a fost de 1289 zile (94 de cazuri) pentru cabinetele formate în perioada premergătoare alegerilor și de 1121,3 zile pentru guvernele monocolore rezultate din alegeri pluralitare în general (133 cazuri). Prin contrast, alegerile bazate pe RP (cu un număr efectiv de peste 3 partide și fără prag electoral) au produs (în 212 cazuri) guverne monocolore în proporție de numai 21,2%, iar guverne de coaliție în proporție de 70% (pentru RP cu prag electoral, în 149 cazuri proporția a fost de 41,6% și 58,4%).

Durata medie a guvernelor cu RP formate înainte de alegeri a atins 868,6 zile pentru 110 cazuri (fără prag electoral) și 892 zile pentru 73 cazuri cu prag electoral; și doar de 634,6 zile (respectiv 610,9 zile) pentru guvernele coaliționale și monocolore cu RP, în general.

Alegerile cu vot alternativ (22) au produs în 22,7% din cazuri guverne monocolore; cele cu VUNT (30) – în 66,7% din cazuri. În rest (cu un procent maxim de 100% pentru 17 alegeri cu sisteme majoritare și dublu tur de scrutin), guvernele au fost de coaliție. Durata medie a guvernelor monocolore rezultate din votul alternativ și VUNT a fost de 881,5 zile, față de 618,1 zile durata medie a guvernelor de coaliție.

Sistemele majoritare/pluralitare au furnizat guverne minoritare în 10,9% din cazuri pentru FPTP (30 cazuri); 45,6% pentru vot alternativ (22 cazuri); 16,7% pentru VUNT (30 cazuri) și de 41,2% (17 cazuri) pentru dublul tur majoritar. Comparativ, sistemele de RP, fără prag electoral – 31,1% (212 cazuri); cu prag electoral 29,5% (14 cazuri). Durata medie a guvernelor minoritare a fost aproape de două ori mai mică decât a guvernelor majoritare (436,8 zile)³⁹.

Ponderea cea mai mare la producerea instabilității guvernamentale (inclusiv în categoria guvernelor minoritare) revine, cum era de așteptat, sistemelor proporționale și dublului tur majoritar.

Legile Duverger și legile Sartori: reformularea teoretică a efectelor sistemelor electorale

Analiza corelațiilor (statistice) instituționale dintre sistemele electorale și sistemele de partide a produs evidențe empirice referitoare la implicațiile teoriei expuse de Duverger sub forma legilor sale. Variațiile constatate în frecvențele cu care aceste implicații empirice se produc în diferite contexte nu explică nici de ce există abateri de la asocierea bipartidismului și votului pluralitar uninominal (majoritatea simplă în formularea lui Duverger), nici de ce reprezentarea proporțională și votul uninominal majoritar (majoritatea absolută) nu conduc în mod necesar la multipartidism. Incongruențele empirice i-au obligat pe teoreticieni să încerce reformularea sau/și specificarea condițiilor care validează puterea explicativă a acestor legi. Însă atât încercările lui Duverger de a aduce precizări, cât și tentativele altor autori, s-au confruntat cu o serie de incertitudini. Cele mai frecvente derivă din ambiguitatea și chiar imprecizia unor noțiuni precum cele de lege sociologică, dualism partidist, multipartidism și, bineînțeles, din interpretările diferite (uneori chiar greșite) ale acestor formulări și concepte de către cercetătorii care încearcă să testeze generalizările lui Duverger.

Cum au remarcat recent unii autori, atât interpretările teoretice cât și testarea empirică ignoră în bună măsură o componentă esențială a teoriei partidelor politice enunțată de Duverger. Crearea și configurația sistemelor de partide nu se rezumă, în exclusivitate, la efectul instituțional al sistemelor electorale. Potrivit lui Duverger, sistemele electorale pot juca rolul de *frână* sau *de accelerator* al configurației unui tip sau altul de sistem de partid (bipartidism, multipartidism), dar nu de factori determinanți ai creării partidelor. În realitate partidele sunt rezulta-

tul acțiunii decisive a realităților vieții naționale, precum structura social-economică particulară și ideologiile, consideră Duverger⁴⁰. Tocmai de aceea, potrivit autorilor americanii William Roberts Clark și Matt Golder, s-ar impune extinderea câmpului analizelor empirice prin operaționalizarea nu doar a variabilelor care exprimă efectele tehnice (instituționale) ale sistemelor de vot asupra sistemelor de partide, ci și a factorilor sociali care generează partidele și interesele specifice pe care ele le promovează.

Întrucât teoria lui Duverger este explicită, numărul de partide ar urma să fie o funcție crescătoare a familiilor ideologice precum până într-un sistem politic, afirmă autorii menționați, relația dintre sistemele electorale și sistemele de partide variind, astfel, în intensitate, după cum legile electorale sunt permisive sau restrictive. Drept urmare, evaluarea teoriei lui Duverger ar trebui să includă măsurarea efectului marginal al presiunii sociale (eterogenitatea socială) asupra numărului de partide, la diferite niveluri de permisivitate a sistemelor electorale⁴¹.

Tentativele teoretice de revizuire a legilor lui Duverger s-au limitat la încorporarea excepțiilor constatate la nivelul efectelor instituționale⁴².

În locul primei legi, Douglas Rae propunea o reformulare „deterministă”, după care „formulele pluralitare sunt întotdeauna asociate cu competiția bipartidă, exceptând cazurile în care există partide mici dar puternice la nivel local”⁴³; și astfel se explică excepția canadiană (trei partide, în loc de două). Totuși, până la urmă Rae încheie tot cu o aserțiune probabilistă, ca și Duverger, „în măsura în care legile electorale exercită o presiune constrângătoare, districtul uninominal probabil împinge sistemul spre o competiție bipartidă”⁴⁴.

William H. Riker își propune, în schimb, să țină seama atât de excepția canadiană cât și de cea a Indiei care, deși utilizează un sistem pluralitar, are unul pluripartid cu partid dominant. Reformularea primei legi a lui Duverger, susținea atunci că „Regulile alegerii pluralitare produc și mențin competiția bipartidă, exceptând țările în care partidele clasate pe locul trei la nivel național sunt în mod continuu unul dintre primele două la nivel local și țările în care unul dintre mai multe partide este aproape întotdeauna câștigătorul Condorcet în alegeri”⁴⁵. Riker califică această reformulare ca fiind una „deterministă”, dar nu „o relație cauzală”, întrucât este doar o condiție pentru sistemul bipartid, și nu una suficientă (vezi Austria, multă vreme cu RP și sistem bipartid).

Cel care are un merit incontestabil în ceea ce privește clarificarea condițiilor specifice și reformularea teoretică adecvată a relațiilor cauzale dintre sistemele electorale și sistemele de partide este Giovanni Sartori⁴⁶. Depășind ambiguitatea care însoțește formulele lapidare ale lui Duverger, Sartori construiește în maniera-i caracteristică un solid și imbatabil raționament, ce pune într-o ecuație metodologică ingenioasă sistemele electorale (factorul instituțional) și sistemele de partide (factorul politic instituțional) cu comportamentul alegătorilor și, prin derivare, cu efectele ambelor asupra funcționării regimurilor democratice.

Sartori acordă, în acest scop, o importantă esențială definirii clare și corecte a premiselor pentru a rezolva problema excepțiilor: fie prin introducerea condițiilor necesare care restrâng aplicabilitatea legii, fie prin încorporarea excepțiilor

în formularea legii (optând de fapt pentru ultima). Subsumând exceptiile unor legi explicative de genul relației cauzale dintre sistemele electorale și sistemele de partide, Sartori propune, de fapt, *un set nou de legi* care specifică precis modalitățile confirmării sau falsificării empirice, deci testarea puterii lor explicative. Legile sale, ca și legile sociale în general, sunt legi probabiliste, stabilind o relație tendențială și nu una de natură deterministă, cum e cazul legilor din științele naturii.

Premisele rezidă în considerarea combinată a efectelor constrângătoare sau permisive pe care le au asupra alegătorilor formulele electorale (de transformare a voturilor în locuri) și concomitent sistemul de partide; mai precis gradul de structurare al acestuia din urmă. Efectul sistemului de vot se exercită asupra alegătorilor la nivelul circumscripției; câștigătorul(ii) depinzând de gradul de constrângere al formulei de calcul, care, în cazul votului uninominal pluralitar, este puternic (doar unul dintre primii doi clasați în preferințele alegătorilor având șanse să câștige), iar în cazul sistemelor majoritare cu dublu tur sau de RP mai slab ori inexistent (în funcție de variantele acestora).

Efectul *mecanic* (sau constrângător) al sistemului pluralitar (despre care vorbea și Duverger) se manifestă, aşadar, strict la nivelul fiecărei circumscripții, el neputând explica *per se* reproducerea competiției dintre aceleași două partide cu primele șanse în preferințele electoratului la nivelul tuturor (sau a majorității) circumscripțiilor. Pentru a se exercita la nivel național, adică pentru a exercita o astfel de constrângere asupra alegătorilor încât aceștia să aleagă în majoritate (dacă nu în toate circumscripțiile) între candidații acelorași două partide, efectul restrictiv al sistemului de vot uninominal pluralitar (FPTP) trebuie combinat și cu *sistemul de partide existent*. Separat și independent, susține pe bună dreptate Sartori, sistemul de partide (gradul de dezvoltare și de structurare a acestuia) are propriul său efect de constrângere asupra alegătorului: mai puternic în cazul sistemelor structurate, în care există o identificare a alegătorilor cu partidele, *ca organizație* și nu doar cu *liderii lor*; și mai slab în cazul partidelor nestructurate sau slab structurate.

Aici intervine, aşadar, factorul invocat și de Duverger la explicarea cauzelor creării partidelor: forțele sociale și ideologiiile, dar pierdut pe traseul generalizării legilor sale. Sartori susține, în mod justificat, că nivelul de structurare a partidelor și sistemului de partide (exprimând în fond gradul în care un partid este percepț constant ca exponent legitim al intereselor și preferințelor unor alegători sau grupuri sociale) poate compensa, respectiv contrabalanșa (sau bloca), în cazul unor sisteme electorale slab constrângătoare, lipsa de efect direct al acestora asupra configurației rezultatului alegerilor și a sistemului de partide parlamentare.

Acțiunea constrângătoare exercitată de către sistemele pluralitare, în plan politic și poate chiar psihologic (efectul psihologic la Duverger, votul strategic sau sofisticat la Riker), adică votul împotriva unuia din partidele cu sansă de victorie, prin susținerea candidaților rivalului său principal (percepț ca fiind un rău mai mic), poate avea sau nu loc în cazul alegătorilor unor partide terțe. Deși fără șanse de victorie, alegătorii fideli partidelor mici sau ideologice pot ignora coer-

ciția tehnică a sistemului electoral, rămânând credincioși partidelor cu care se identifică. Astfel de electorate sunt, în general, cele de factură etno-minoritară, religioasă, regională (localiste), naționaliste și ideologico-extremiste. Dacă mai este și concentrat (nondispersat) în suficient de mare proporție și în suficient de multe circumscripții, acest tip de electorat, incoercibil la efectele tehnice ale sistemelor electorale, poate scoate din joc, în circumscripțiile respective, pe oricare dintre principalele două partide structurate la nivel național (chiar dacă operatează votul pluralită uniuinal, ca în Canada cu partidul regional al Creditului social).

Prin urmare, arată Sartori, prezența sau absența unei dispersii teritoriale *supra-cât* se adaugă, în acest fel, sistemului de partide structurate ca o condiție necesară pentru formularea corectă și evaluarea puterii explicative a legilor cauzalității dintre sistemele de vot și sistemele de partide.

În funcție de asocierea binară a sistemelor electorale cu grad puternic sau slab de constrângere și a sistemelor de partide, puternic sau slab structurate, și înănd, totodată, seama de dispersia/concentrarea teritorială a electoratului incoercibil, Giovanni Sartori degajă 4 posibilități distincte de care trebuieținut seama în formularea legilor sale. Fiind combinate deci: 1) sisteme de partide și sisteme electorale puternice (pluralitate): se manifestă efectul reductiv al sistemului electoral; 2) sisteme de partide puternic structurate și sistem electoral slab constrângător (nonpluralitar) – se manifestă efectul contrabalansant blocant al sistemului de partid; 3) sisteme de partid slabe (nestructurate) și sistem electoral puternic – se manifestă efectul reductiv al magnitudinii circumscripției; și 4) nici o influență în cazul asocierii sistemelor electorale permisive (RP, de pildă) și sistemelor de partide nestructurate.

Mai trebuie precizat, totodată, că Sartori are propriile sale criterii de numărare a partidelor și clasificare a sistemelor de partide. Atât în ceea ce privește *formatul* (adică numărul de partide în sistem), cât și *mecanica* (funcționalitatea sistemului de partide). Aceasta este *criteriul relevanței*, adică al măsurii în care partidele contează pentru procesul de guvernare (singure sau în coaliție) și/sau în competiția dintre partide (influențează sau nu, prin potențialul lor de sătaj, strategiile celorlalte partide). Drept urmare, sistemele de partid pot fi bipartide (cu două partide relevante) sau cu mai mult de două partide relevante: multipartidiste (moderate, extreme și polarizate etc.)⁴⁷.

Având premisele, adică termenii problemei și condițiile specifice astfel definite, pentru ca generalizările să capete valoare explicativă, Giovanni Sartori formulează căte două legi, alternative, privind efectele sistemelor majoritare/pluralitare, pe de o parte, și proporționale, pe de altă parte, asupra sistemelor de partide:

„Legea 1: fiind date structurarea sistematică și dispersia intercircumscripții (drept condiții necesare aferente) sistemele pluralitare cauzează (sunt condiții suficiente pentru) un format bipartid.”

1.1. În mod alternativ, o structurare extrem de puternică este, singură, o condiție în mod necesar și suficient substitutivă pentru a cauza un format bipartidist“⁴⁸.

Condițiile specifice în care poate acționa această lege sunt detaliate de Sartori sub forma a două reguli referitoare la menținerea sau crearea formatului bipartidist : (1) „Un sistem pluralitar nu poate produce prin sine un format bipartidist național, dar va ajuta la menținerea celui existent; și (2) un sistem pluralitar va produce cu timpul un format bipartidist (cu sau fără aceleași două partide), cu două condiții: când sistemul de partide este structurat (India, cu sistem nestruc-
tural indică eșecul creării bipartidismului — n.n., A.C.) și dacă electoratul incoercibil la logica sistemului electoral este dispersat în proporții minoritare în cadrul circumscripțiilor”⁴⁹.

Cea de-a doua lege alternativă referitoare la sistemul pluralitar enunță: „Fiind date structurarea sistemică dar cu o dispersie defectuoasă intercircumscripții, sistemele pluralitare cauzează (sunt o condiție suficientă pentru) eliminarea partidelor cu scoruri sub-cota pluralitară dar nu pot elmina, și astfel permit, atâtatea partide supra doi căte sunt acceptate de către concentrările supra-pluralitare”⁵⁰.

Interpretarea condițiilor specifice este redată de *regula 3*, care postulează imposibilitatea formatului bipartidist — indiferent de sistemul electoral — atunci când minoritățile incoercibile la reprezentarea prin două partide relevante sunt puternic concentrate în circumscripții și regiuni determinante. Efectul reductiv al unor sisteme pluralitare va penaliza, în aceste cazuri, partidele terțe care nu prezintă minoritățile fidèle.

Legile 3 și 4 se referă la sistemele proporționale, în dubla situație: 1) a asocierii lor cu sisteme de partid structurate — și atunci RP determină un efect reductiv cauzat (ca o condiție suficientă) de disproportionalitatea sa (existența pragurilor electorale de acces, diferite formule de repartizare a mandatelor etc. — n.n., A.C.) și 2) a sistemelor de partid nestructurate — caz în care RP pură poate crește numărul partidelor proporțional cu cota de acces la reprezentare⁵¹.

Legile lui Sartori sunt clare și încorporează diferențele condiții specifice observabile empiric, încât pot fi confirmate cu mai mare probabilitate, prin cercetările concrete, decât legile Duverger. Forța de explicare teoretică a raporturilor dintre sistemele electorale și sistemele de partide, pe care o degajă aceste generalizări, este incontestabilă și remarcabilă.

NOTE

¹ Maurice Duverger, *Les partis politiques*, ed. a 7-a, Paris, Armand Colin, 1969, p. 236, 247, 249.

² Vezi de pildă Markku Laakso & Rain Taagepera, „Effective Number of Parties. A Measure With Application to West Europe”, în *Comparative Political Studies*, 12, 1971, p. 3-27; Rein Taagepera & Matthew Stugart, *Seats and Votes. The Determinants Effects of Electoral Systems*, New Haven, Yale University Press, 1989; Michael Gallagher, „Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems”, în *Electoral Studies*, 10 (1) , 1991, p. 33-51; Arend Lijphart, *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990*, Oxford, Oxford University Press, 1994; idem, *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-six Countries*, New Haven, Yale University Press, 1999 — tradusă lb. română — *Modele ale democrației. Forme de guvernare și funcționare în treizeci și șase de țări*, Iași Polirom, 2000; Richard Rose, *Electoral Systems: A Question of Degree or of Principle?*, în Arend Lijphart & Bernard Grofman, eds., *Choosing an Electoral System. Issues and Alternatives*, Westport (Conn), London, Praeger, 1984, p. 73-82; Douglas W. Rae, *The Political Consequences of Electoral Laws*, London , New Haven, Yale University Press, (1967), 1971; Rein Taagepera, *Predicting Party Sizes: The Logic of Simple Electoral Systems*, Oxford, Oxford University Press, 2007.

³ Bernard Grofman: *Properties of Runoff Methods*, paper for Conference, „Plurality and Multiround Elections”, University of Montreal, June 16-19, 2006.

⁴ Vezi Arend Lijphart, *op. cit.*, 1994: 1999 (2000).

⁵ Giovanni Sartori, *The Influence of Electoral Systems: Faulty Laws or Faulty Method?*, în Bernard Grofman & Arend Lijphart *Electoral Laws and Their Political Consequences*, New York, Agathon Press, Inc., 1986, p. 43-68; *idem*, *Comparative Constitutional Engineering*, 2nd edition, Palgrave Macmillan, 1997, trad. în lb. română de Gabriela Tănărescu și Irina Stoica, prefață de Gheorghe Lencan Stoica — *Ingineria constituțională comparată. Structuri, stimule și rezultate*, Iași, Institutul European, 2008.

⁶ Andrew Reynolds, Ben Reilly, Andrew Ellis, eds., *Electoral System Design: The New International IDEA Handbook Stockholm*, Stockholm IDEA, 2005.

⁷ Josep M. Colomer, *The Strategy and History of Electoral Systems Choice*, în J. M. Colomer (ed.), *Handbook of Electoral System Choice*, London and New York, Palgrave-Macmillan, 2004, p. 25-26.

⁸ *Ibidem*, p. 31.

⁹ *Ibidem*, p. 36.

¹⁰ Vezi în acest sens Crișan T. Axinte, *Essai sur le Régime représentatif en Roumanie*, Paris, Sirey, 1937.

¹¹ Andrew Reynolds, Ben Reilly, Andrew Ellis, eds., *op. cit.*, p. 167-173.

¹² Matt Golder, „Democratic Electoral Systems Around the World. 1946-2000”, în *Electoral Studies*, 24 (2005), p. 108.

¹³ J.M. Colomer, „Electoral Systems. Rules and Procedures”, în Wiliam A. Darity jr., ed., *International Encyclopedia of the Social Science*, 2nd edition, Detroit, Macmillan Reference, USA, p. 562.

¹⁴ În 1951 Partidul Conservator din Marea Britanie a revenit la guvernare cu o majoritate de 16 locuri în Camera Comunelor, deși obținuse 48,6% din votul popular, iar Partidul Laborist ceva mai multe: 48,8%. Similar, dar în ordine inversă, în octombrie 1974 Partidul Laborist cu 28,57% voturi a obținut majoritatea parlamentară în dauna Partidului Conservator. Aceasta din urmă a câștigat în 1983 cu numai 30,8% voturi, o majoritate parlamentară de 144 de locuri! (Pippa Norris, „Choosing Electoral Systems: Proportional, Majoritarian and Mixed Systems”, în *International Political Science Review*, vol. 18(3), 1977, p. 299).

¹⁵ Bernard Grofman, „A Taxonomy of runoff methods”, în *Electoral Studies*, 27 (2008). p. 306-307.

¹⁶ M. Duverger, *op. cit.*, p. 235.

¹⁷ Giovanni Sartori, *Ingineria constituțională comparată*, *ed. cit.*, p. 111-112.

¹⁸ În alegerile din 1998 din Australia votul alternativ a dat câștig de cauză în 82,6% din cele 27,0% candidaturi feminine, în timp ce în Canada, la alegerile bazate pe FPTP din 1997, au câștigat 84,4% din cele 24,4% candidate femei, lînd ușor mai discriminant decât ultimul care, dacă ar fi operat după 1988, ar fi permis victoria mai multor candidate femei (John C. Courtney, *Plurality – Majority Electoral Systems: A Review* (presented to the Advisory Committee of Register Political Parties Elections Canada, Avril 23, 1999, p. 10)).

¹⁹ Andrew Reynolds, Ben Reilly, Andrew Ellis, eds., *op. cit.* p. 113, 117.

²⁰ Arend Lijphart, *op. cit.*, 1994, 1999; Richard S. Katz, *Democracy and Elections*, Oxford; New York, Oxford University Press, 1997; Carsten Anckar, *Effects of Electoral Systems. A study of 80 countries (Effects av valsystem, en studie av 80 stater)*, SNS Förlag, Stockholm, 2002; Pippa Norris, *Electoral Engineering. Voting Rules and Political Behavior*, New Haven, Cambridge University Press, 2004; R. Taagepera & M.S. Shugart, 1979.

²¹ Vezi în acest sens, Rein Taagepera și Bernard Grofman, „Mapping the indices of seats-votes disproportionality and inter-election volatility”, în *Party Politics*, vol 9, nr. 6, 2003, p. 659-677.

²² Indicele Rose al proporționalității se calculează prin însumarea diferențelor dintre proporția (procentul) voturilor și cea a locurilor fiecărui partid, împărțită la 2 și scăzută din 100 (vezi Rose, Richard, 1984, *op. cit.*, p. 75).

²³ Pippa Norris, *op. cit.*, cap 4, fig 4.2.

²⁴ Richard S. Katz, *op. cit.*, p. 120-121, 131.

²⁵ Spre deosebire de indicele Loosmore-Hanby — care rezultă din însumarea diferențelor dintre procentajele voturilor și cele ale locurilor pentru fiecare partid (cu cel puțin 0,5% voturi în alegeri) împărțită la 2 —, *indicele Gallagher* (IG), sau al celui mai mic pătrat (*least square*) constă în: suma diferențelor dintre procentajele voturilor și cele ale locurilor, ridicată la pătrat pentru fiecare partid (inclusiv cele insignificante din categoria *altele*), împărțită la 2 și din care se extrage apoi rădăcina pătrată. Pentru sistemele proportionale valoarea IG este ușor mai mare decât jumătate din valoarea indicelui *Loosmore-Hanby*; diferența dintre cei doi indici, în cazul sistemelor majoritare, este ceva mai mică. Spre exemplu, pentru M. Britanie cu trei alegeri (1999-1989), I.G.- 16,6%, față de 20% disproportionalitate conform *indichelui Loosmore-Hanby*; în Franță cu două alegeri (dublu tur majoritar): 14,36/19,6%, comparativ cu 7,4%/2,6% în cazul alegerilor din 1981 pe baza RP.

Coefficientul de corelație dintre cei doi indici, calculat pe un eșantion de 82 alegeri generale între 1979-1989, este de .98, semnificativ la un nivel de încredere de 99% (deci probabilitate de eroare de 1%) (Michael, Gallagher, *op. cit.*, 38-40; 46).

Indicele Gallagher este un fel de medie a *indicilor Loosmore-Hanby* și *D. Rae*, de la care se inspiră ambii (*indicele D. Rae* reprezintă suma diferențelor dintre procentajele voturilor și cele ale locurilor pentru fiecare

partid (cel puțin 0,5% din voturi) împărțită la numărul partidelor. Pentru alegerile cu RP indicele Rae este mic, supraviețuind proporționalitatea acestora).

²⁶ Arend Lijphart, *op. cit.*, 1999, cap. 8.

²⁷ Richard S. Katz, *op. cit.*, p. 119-121, 130, tabelul 9-5.

²⁸ Formula se bazează pe calcularea numărului de partide după mărimea lor relativă, astfel încât, dacă într-o alegeră voturile se împart aproximativ egal între două partide, numărul efectiv de partide este chiar 2; în cazul unei distribuții relativ egale a voturilor între 3 partide, ar avea 3 partide efective, iar dacă unul dintre ele ar primi un procent sensibil mai mic de voturi decât celelalte două numărul lor efectiv ar fi undeva între 2 și 3. (Arend Lijphart, *op. cit.*, p. 79). Formula Laakso-Taagepera este $N=1/\sum S_i^2$ unde S_i (seat) este proporția locurilor partidului i . Taagepera și Shugart au utilizat și o a doua variantă de calcul, bazată pe suma proporțiilor voturilor în obținute de fiecare partid i : $N=1/\sum v_i^2$ (Rein, Taagepera, M.S. Shugart, *op. cit.*).

²⁹ Arend Lijphart, *op. cit.*, p. 85.

³⁰ Pippa Norris, *op. cit.*, cap. 4, tabelul 4.1.

³¹ *Ibidem*.

³² Richard S. Katz, *op. cit.*, p. 146-149; tabelele 10.1 și 10.2.

³³ Comparăriile se bazează pe calculele furnizate de Richard S. Katz (*op. cit.*, p. 147) în Tabelul 10.1, privind numărul mediu de partide în cadrul unei alegeri:

Formula electorală	Criteriul de calcul						
	Nr. de ţări	Nr. de partide electorale	Nr. de partide cu minimum un loc	Nr. de partide cu 5% voturi	NEP (voturi)	NEPP (L)	Nr. de partide coaliționale*
R.P cu prag. de acces	99	10,0	7,5	4,4	3,9	3,7	6,5
R.P fără prag. de acces	229	8,9	7,0	4,2	3,9	3,5	5,1
Vot uninominal pluralitar	309	5,6	4,2	3,0	2,6	2,0	2,3
Vot alternativ	21	5,4	3,6	3,3	2,8	2,6	2,7
Vot uninominal majoritar	36	8,5	7,9	5,1	4,9	4,4	6,7
VUNT	17	5,6	5,6	4,0	3,2	2,8	3,5
Vot plurinominal pluralitar	42	5,5	4,7	3,5	2,8	2,4	3,2
Vot plurinominal majoritar	15	5,0	4,0	3,3	2,8	2,2	2,4
Vot blocat	26	5,9	2,7	2,3	2,2	1,6	2,0
Eta ² **		.18	.16	.26	.31	.40	.31

* După criteriul sartorian al relevanței.

** Eta² (coeficient de corelație analog celui de determinare r²) indică mărimea efectului (în%) de variație totală a variabilei dependente, indus de varianța inter-categorii ale variabilei independente (aici formule electorale).

³⁴ Richard S. Katz, *op. cit.*, p. 140.

³⁵ Carsten Anckar, *op. cit.*, tabelele 1 și 2.

³⁶ *Ibidem*, tabelul 5.

³⁷ *Ibidem*, tabelele 6 și 7.

³⁸ Richard S. Katz, *op. cit.*, cap. 10.

³⁹ *Ibidem*, cap. 10, p. 163-165.

⁴⁰ M. Duverger, *op. cit.*, p. 235.

⁴¹ William Roberts Clark, Matt Golder, „Rehabilitating Duverger's Theory Testing the Mechanical and Strategic Modifying Effects of Electoral Laws”, în *Comparative Political Studies*, 39(6), 2006, p. 682.

⁴² Douglas Rae, *op. cit.*, William H. Riker, *Duverger's Law Revisited*, în B. Grofman & A. Lijphart, eds., *Electoral Laws and Their Political Consequences*, New York, Agathon Press (1986), 2003.

⁴³ Douglas Rae, *The Political Consequences of Electoral Laws*, London, New Haven, Yale University Press, 1971, p. 95.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 143.

⁴⁵ William H. Riker, *op. cit.*, p. 32.

⁴⁶ Giovanni Sartori, *op. cit.* (1986), 2008.

⁴⁷ Giovanni Sartori, *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*, vol 1, Cambridge, London, New York, Melbourne, Cambridge University Press, 1976, *passim* 121-128.

⁴⁸ *Ibidem* (1986), p. 63; (2008), p. 83.

⁴⁹ *Ibidem* (1986), p. 58-59.

⁵⁰ *Ibidem* (1986), p. 63; (2008), p. 83.

⁵¹ *Ibidem* (2008), p. 83-84.